

ALMÁSI TIBOR

Az oklevélkutatások időszerűsége

Közel huszonöt év telt el azóta, hogy megfogalmazódtak az első tervek a magyar történelem kivételesen ragyogó időszakából, az Anjou királyok korszakából fennmaradt okleveles forráshagyaték teljes körű tudományos feldolgozására. Az ötlet felvetődése két kiemelkedő középkorkutatónak, a Thuróczy-kronika kritikai kiadását elkészítő Mályusz Elemérnek és Kristó Gyulának együttes munkálkodására vezethető vissza. Az akkoriban már nyolcvanadik életévéhez közeledő Mályusz hatalmas oklevél-feldolgozói tapasztalattal rendelkezett, hiszen keze alól kerültek ki a *Zsigmond-kori oklevéltár* első monumentális kötetei, s e mai napig élő vállalkozás új kötetei mögött is nagyrészt a hosszú életű tudós sok évtizedes munkája eredményét őrző kézirati hagyaték áll. Hajlott korából és a Zsigmond-kori iratfeldolgozás teljes embert kívánó feladataiból eredően az ötletadó szerepén túl Mályusz Elemér természetesen nem vállalhatott részt az Anjou-kor diplomatikai feltárásának munkálataiban, így a tervek valóra váltásának, a vállalkozás tudományos megalapozásának teendői Kristó Gyulára, illetve az általa vezetett – Blazovich László, Érszegi Géza s Makk Ferenc alkotta – szerkesztőbizottságra hárultak, míg az évtizedekre tennivalót adó kutatómunkában főként Szegeden élő, vagy a szegedi középkortörténeti műhelyhez szorosan kötődő történészek vállalhattak szerepet.

Tudománytörténeti szempontból azonban Mályusz Elemér személye jóval többet jelent az egyszerű inspirátornál az *Anjou-kori oklevéltár* számára. Mályusz maga is tudós örökösévé lett a *Zsigmond-kori oklevéltár* vállalkozásának legfőbb gondozója, nevezetesen is ő azon alapvetés jegyében végezte hangyszorgalmú oklevélbúvárlatait, amely még Fejérpataky Lászlótól, a 19. és a 20. század határának évtizedeiben alkotó nagyszerű tudóstól ered. Fejérpataky az 1880-as évektől mind határozottabban formát öltő oklevél-feldolgozói tervei és az ezek kivitelezéseképpen folytatott, tekintélyes kézirat tömeget hagyományozó levéltári kutatásai alapvető kiindulásul szolgáltak Mályusz *Zsigmond-kori oklevéltára* számára, s szolgálnak ma is a sorozat folytatását gondozó Borsa Iván szerkesztette köteteknek.

Miben ragadható meg leginkább az *Anjou-kori oklevéltár* kapcsolódása a 19. század végi, Fejérpatakyhoz köthető oklevélkutatói törekvésekhez? Mindenekelőtt abban, hogy a kutatómunka nem a fennmaradt dokumentumok elolvasott szövegének nyomtatásban történő megjelentetésére, hanem e források tartalmának tömör fogalmazatú iratkivonatokon – szaknyelven regesztákon – keresztüli megjelenítésére, közzétételére irányul. Az iratkivonatok előtérbe állításában főként józan takarékos megfontolások vezették Fejérpatakyt. A 19. század forráskiadását csaknem kizárólag az egész terjedelemben való, *in extenso* közlések uralták. A hazai oklevélkiadók figyelmének középpontjában hosszú ideig főleg az Árpád-kori kútfők feltárása és publikálása állt. Ennek köszönhetően a 20. század elejére a Magyar Királyság első három századából fennmaradt iratszövegeket – különböző minőségű feldolgozásokban – legnagyobb részt sikerült nyomtatásban közrebocsátani. Amíg 1301-ig nagyjából tízezerre tehető az utókorra maradt iratok száma, addig a Moháccsal lezáruló időszakból csaknem húsz-

szor ekkora mennyiség őrződött meg. Ráadásul a 14. századra tömegessé váló oklevelezés révén a típusoklevelek fogalmazata kétségtelenül rengeteg szövegszerű azonosságot hordoz, arról nem is beszélve, hogy minden egyes oklevél koronként lassan változó formulákból építkeznek, s már csak emiatt is sűrűn ismétlődő fordulatokkal lehet találkozni a különböző szerkezeti elemek megfogalmazásaiban. Egy-egy nagy korszak több tízezres iratmennyisége esetében tehát nemcsak a terjedelem roppant költséges volta miatt kellett lemondani a teljes szövegű közreadásról, de a tudományos hasznosíthatóság szempontjai is valamilyen korlátozás érvényesítését indokolták az efféle dokumentumokban megbúvó információk napvilágra hozatalakor. A 19. század vége óta eltelt bő évszázad sajnálatosan „kitermelt” még egy aligha figyelmen kívül hagyható indokot az iratok kivonatosítása mellett, mégpedig a latin nyelv ismeretének vészesszuszorulásáét. Ez sajnos világjelenség. Ma már a nyugati középkortörténeti szakoktatásban is lehet példákat találni arra, hogy a forrásismeret nem megy túl a modern nyelvekre fordított latin forrásszövegek használatán. Hiába foglalnának tehát helyet polcainkon sok-sok méter terjedelemben a magyar középkor latin forrásszövegeit publikáló kötetesorozatok, a szakemberek szűk körén túl alig akadna értő használójuk. E kényszerű körülmény húzódik meg az *Anjou-kori oklevéltár* szerkesztőbizottságának ama döntése mögött, hogy – szemben a *Zsigmondkori oklevéltár* latin/magyar vegyes nyelvű regesztáival – a sorozat köteteiben tisztán magyar nyelvű kivonatok révén kell széles körű hozzáférést teremteni a feltárt történeti adatokhoz. E csekély eltérés azonban mit sem változtat azon a körülményen, hogy az *Anjou-kori oklevéltár* – Mályusz Elemér közvetítő személye révén – gyökereiben kitapintható, eleven szálak fűzik a középkori magyar forráskiadás 19. század végi, maradandó eredményeket felmutató korszakához, elsősorban is a Fejérpataky László nevével fémjelvezhető oklevélfeldolgozó kezdeményezésekhez és gyakorlathoz.

Az előző századforduló időszakának hazai történetírását a pozitivista szemléletmód uralta. E kor reprezentatív alkotása a Szilágyi Sándor szerkesztésében elkészült milleniumi tízkötetes magyar történet, de ugyanezen időszak terméke Pauler Gyula sokáig felülmúlhatatlannak bizonyult nagy összefoglalása is az Árpád-kori magyar történelemről. A történetírói figyelem középpontjában a politikátörténet tényei álltak, s mindenekelőtt az az igyekezet vezette a historikusok tollát, hogy minél finomabb részleteiben rekonstruálják a magyar régmúlt történéseinek pontos mikéntjét. Igen nagy volt a tények becsülete, ám a sűrű adatokkal tűzdelt eseményelmondás csak ritkán járt együtt a társadalmi, gazdasági és műveltségi viszonyok mélyebb összefüggéseinek feltárására törő elemzésekkel. Utóbbi téren a pozitivista történetírást egyébként is nagyfokú kétely jellemezte. Alapállása szerint a történelem általánosabb igazságainak maradandó érvényű megfogalmazására csak a tények lehetséges teljességének ismerete kínálhat alapot, s ennek hiányában nincs túl sor értelme kétes értékű spekulatív megállapítások rögzítésével vesződni.

E közeg természetesen módfelett kedvezett a források kutatásának, összegyűjtésének, kritikai vizsgálatának és hallatlan tömegben történő publikálásának. Históriai kútfőkkel teli, hatalmas és nehezen számba vehető kiadványsorozatok sokasága hagyta el ekkoriban Európa-szerte a nyomdákat. A szövegismeret, a filológiai felkészültség nélkülözhetetlenül hozzátartozott a történeti iskolázottsághoz. Magyarországra elsősorban a német és osztrák tudományosság közvetítette a magasabb szakmai igényű történetkutatások elvárásait. Téréségük egyetemi kutatóközpontjainak fontos szerepük volt abban, hogy történetkutatóink a 19. század utolsó harmadában korszerű képzett-

séget szerezhettek szakmájuk műveléséhez. Mindennek nyomán az első világháborút megelőző szűk fél évszázadot valóban intenzív forráskutatás jellemezte Magyarországon, amelynek jól használható eredményei, közzé tett kötetei azóta is nélkülözhetetlenek a magyar história kutatói számára.

A nekilendülésnek, az eredményekben gazdag pezsgő időszaknak azonban az első világháborút követően végeszakadt. Nem egy korábban elindult sorozat – így a hét kötetig jutott Anjou-kori okmánytár – torzóban maradt, mások, mint például a Fejérpataky által szorgalmazott Zsigmonkori oklevéltár, el sem indulhatott, a Hunyadiak és a Jagellók időszakának forrásfeltárása pedig még a tervezés szakaszáig sem jutott el. Nyilvánvaló, hogy a helyzet ilyenén alakulására befolyással volt az ország szétdarabolása. Az évezredes működési keretek szétroppantásával előállt új helyzet alapvetően más irányba fordította a történeti gondolkodást. Az országvesztés sokkja kényszerűen megváltoztatta a magyar múlthoz való viszonyulást. Többre, másra volt immár szükség, mint amit a dicső múlt eseménymenetének elbeszélése jelentett. Okkereső, önigazoló, történeti jogba kapaszkodó és a nemzetkarakter megragadásában tartást kereső attitűdök kerültek előtérbe a kutatásokban. A történetírás ideologikusabbá vált, s közvetlenebbül töltődött fel politikummal.

Más oldalról viszont az is kétségtelen, hogy a 20. századra önmagában is túllépett az idő a pozitivistá történelemfelfogáson. Az a fajta faktográf eseményelmondás, a múlt mozgásfolyamatainak belső összefüggéseire kevésbé érzékeny, s a törvényszerűségeknek mondott általánosításoktól ódzkodó történetírás, amit a pozitívizmus képviselt, nemigen felelt meg a legkülönbözőbb közegekben hirtelen és csaknem egyszerre ébredt mélyebb múlttelemző igénynek. Akár a néplélek, akár az osztályharc, akár a hétköznapi világ megismerését és megértését tűzte is célul a kutatás, más megközelítésekre, módszerekre és eszköztárra volt szükség, mint amit a 19. század tudományossága kínált. A megváltozó történetfilozófiai alapállás, a szociológiai és közgazdasági szemlélet térhódítása, valamint a kategorikus fogalmakkal operáló közelítésmód terjedése új dimenziók közé helyezték a történettudományt. Ez óhatatlanul is értékvesztéssel járt a történelemkutatás tradicionális filológiai alapú közelítésmódjára nézve. A fajsúlyos elméleti igazságok megállapítására, vagy éppen törvényszerűségek leszűrésére hivatott történettudományhoz képest a szövegahagyomány ága-bogával, régi korok szójelentéseinek értelmezésével bíbelődő történeti filológia meglehetősen földhözragadt tevékenységnek, korszerűtlen és avítas benyomást keltő elfoglaltságnak tűnt. E kontraszt Magyarországon különösen a második világháború után, az 1950-es évektől vált nyomasztóan erőssé. Sokkal inkább tudósi teljesítménynek tetszett megbirkózni a múlt nagy horderejű általános kérdéseinek megoldásával a marxista történetfilozófia kínálta eszköztár alkalmazása révén, mint öncélúan elvacakolni mindenféle régi iratok bön-gészgetésével, hogy ezáltal – a látszat szerint – előre keveset vivő, részleges érvényű, csekélyke problémák jussanak megfejtéshez. Így a hivatalos tudománypolitika által meglehetősen kevésre tartott történeti forrástudományoknak igen mostoha évtizedeket kellett a 20. század derekán túlélniük. Leginkább másod-, harmadvonalba száműzött/szorított tudósok – mint Mályusz Elemér vagy Kumorovitz Bernát – múltatták kényszerűen idejüket efféle tevékenységgel.

Változásokra az 1970-es 1980-as évtizedekre érett meg a helyzet. Világszerte megélénkült ekkoriban az érdeklődés a középkor kutatása iránt, s olyan új kutatói megközelítések és módszerek jelentkeztek – kivált az elektronikus adatrögzítés és a kvantitatív módszerek elterjedése következtében –, amelyek követéséhez elengedhetetlen elő-

feltétel volt a széles és rendszerezett forrásbázis megléte, márpedig ezt igencsak nélkülözték a hazai történészek. A nyolcvanas évek elejétől észrevehetően lazult a történettudomány korábbi szoros kötődése a politikához, s a nagyobb szakmai belső szabadság olyan értékrendváltáshoz vezetett a tudományban, amely azt eredményezte, hogy fokozatosan és mind általánosabban az ideológiai megbízhatóság szempontjai elé kerültek a szakmai felkészültség és igényesség követelményei. Mivel ez időre generációváltás is bekövetkezett, így egyre fontosabb szerep jutott annak az egyetemi tanulmányait zömmel a hatvanas években elvégző nemzedéknek, amely újfajta problémaérzékenységgel jelentkezett, másféle megközelítésekkel próbálkozott, kiszabadult a megkérdőjelezhetetlen történettudományi „törvényszerűségek” örökös visszaigazolásának kényszeréről, többször nagy visszhangot kiváltó publikációk sorában pedig magasra emelte a szakmai igényesség mércéjét. A 14. századtól Mohácsig terjedő időszakot intenzíven kutató Engel Pál, Kristó Gyula, Kubinyi András, Solymosi László és Szakály Ferenc munkáinak közös vonása, hogy új eredményeiket nagyrészt intenzív levéltári kutatások, a korábbi forrásbázis jelentős kiszélesítése révén érték el. Lényeges körülmény volt, hogy a tudósi iskolázottságot még 1945 előtt szerző, idősebb történész-nemzedék tagjait a nyolcvanas évek második felére már egyre inkább jelentőségükhöz méltó tisztelet és megbecsültség övezte, ők pedig – akár szakmai indíttatásuk okán, akár mert maguk is több évtizeden keresztül végeztek intenzív forráskutatásokat – úgyszintén erősen érdekeltek voltak a középkori forráskiadás megerősödésében, s vagy szakmai tekintélyükkel támogatták a nagyszabású vállalkozások terveit, vagy – mint Borsa Iván és Jakó Zsigmond – maguk is tevélegesen részt vállaltak valóra váltásukban. Az 1980-as évtizedben tehát már a magyar medievisztika előrelépésének legелеmibb érdekeként jelentkezett a szisztematikus forrásfeltárás igénye, s ennek következtében jól érzékelhető fordulat következett be a középkori forráskiadás megélénkülésében.

E helyzetben óhatatlanul is felvethető kérdés, hogy mennyire korszerű történészi tevékenység ma, a 21. század kezdetén azzal az intenzitással oklevélkutatásokat folytatni, amely az európai történetkutatást elsősorban a 19. században jellemezte. Nem kétséges, hogy akkor, amikor a történettudományban világszerte előtört a hétköznapi életmegnyilvánulások vizsgálata, amikor a mikrotörténet térhódítása figyelhető meg, vagy amikor divattá a kulturális antropológiai megközelítések válnak, illetve amikor a posztmodern történetírás a múltra vonatkozóan tehető megállapítások érvényét kezdi relativizálni, az a fajta filológiai indíttatású kutatási irány, amely a magyar medievisztikában ma igen erőteljesen jelen van az Anjou-kori s a Zsigmond-kori oklevéltár, vagy éppen az Erdélyi okmánytár révén, a divatosan újszerűhöz képest bizonyos fokig avított színezetet és túlhaladott közelítésmódot képvisel. Ezt azonban semmiképpen sem szabad valamiféle görcként megélni, minthogy a magyar történettudomány legелеmibb érdeke – bizonyos fokig előrelépésének záloga –, hogy mielőbb felszámolódjék az az évszázados adósság, amely a forrásfeltárás és forrásismeret terén felhalmozódott. Szó nincs arról, hogy ma a magyar középkorászok – s köztük a szege-diek sora – 19. századi szemlélet jegyében igyekezne a magyar múlthoz közelíteni, sokkal inkább az az igazság, hogy az érvényeset mondani törekvő közelítések egyetlen lehetséges módját az kínálja, ha tisztába jövünk vele, pontosan miről is vallanak fennmaradt forrásaink.

Miért halaszthatatlanul időszerűek ma a középkori oklevélkutatások Magyarországon? Közismert tény, hogy a 11–15. század időszakából alig vannak krónikáink, illetve elbeszélő kútfőink, s fennmaradt törvényszövegeink is egyetlen vaskos kötet terjede-

lemét töltik ki. Van viszont hozzávetőleg kétszáz ezer oklevelünk, amelyeknek tekintélyes hányada ma is csak kéziratban érhető el, így adataik alig hasznosulnak a kutatásban. Márpedig, ha ott sem, úgy a leszűrt és tanulságoknak a közélébe se juthat el a közgondolkodás, így azok nem szerveződhetnek semmilyen formában a nemzettudatban. Furcsa ellentmondás, hogy a fehér foltok sokasodása éppen a 14–15. századot érinti, tehát azt az időszakot, amikor Magyarország az európai hatalmi politikában valóban nagy súlyt képviselt, s legalább Közép-Európa viszonyainak alakulására ténylegesen döntő befolyást gyakorolt. Fájó kimondani, de nem tagadható, hogy messze nincs feltárva a megismerhető pontosságig két, talán legnagyobb formátumú uralkodónk, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás királyok országának napi élettörténete. Királyságuk belső működésének apró rezdülései pedig szépen megfoghatóak az oklevelekben. Raadásul hitelesen, hiszen ezek döntő részt a napi valóság viszonyait pontosan tükröző, gyakorlatias célok jegyében keletkezett jogi iratok, amelyekről tökéletesen távol állt, az utókor befolyásolásának ilyen vagy olyan beállítási szándéka. Tengernyi aprócska elejtett megjegyzést őriznek a hétköznapi életmegnyilvánulásairól, a kor emberének gondolkodásmódjáról, törekvéseiről, érdekviszonyairól, környezetének anyagi és mentális állapotairól, még hozzá a társadalom legkülönbözőbb metszeteiben.

Mindezek megismerésének és feltárásának elsősorban a nemzeti önismeret szempontjából nagy a jelentőségük. A Kárpát-medencében a 20. század során életre kelt államok történészei – s bizonyos fokig tudománypolitikája – jó néhány évtizeden át egészen másképpen viszonyultak ehhez a forráshagyatékhoz, amelynek komoly hányada fizikailag is az utódállamok által fenntartott levéltárak őrzetében van. Kezükön nem egyszer mint a nemzeti múltteremtő igyekezet építőkövei hasznosulnak az egyoldalúan szelektált oklevelek adatai. A középkori Magyar Királyság területén ma nyolc állam osztozik. Az egykori államtest egészének működését csak úgy lehet hitelesen, torzító szelekcióktól mentesen megismerni, ha a tudományos feltárás egységes eszközként kezeli a források eme nagy korpuszát. Aligha kétséges, hogy e közelítésmód következetes érvényesítése elsősorban a magyar történelem kutatóinak hivatása.

Az intenzív oklevéltárak felújítására kerülő sok-sok új adatszerű információk köszönhetően rengeteg impulzust adnak nemcsak egy-egy korszak, egy-egy térség korabeli viszonyai jobb megismeréséhez, korábbi történeti ismereteink pontosításához, azaz a szorosabban vett történettudomány műveléséhez, de más, a történeti forrásanyag hasznosítására utalt tudományágak (régészet, néprajz, demográfia, jogtörténet, művelődéstörténet, nyelvtörténet, történeti névtan, történeti földrajz és éghajlat stb.) vizsgálataihoz is. Az Anjou-kori oklevéltár szegedi műhelyében a tervbe vett 70 körüli számúból eddig elkészült 14 kötetnek már most jól érezhető lehet sokrétű, a történettudományon is túlmutató élenkítő hatását, noha a forrásfeltárás még csak Károly Róbert király korának első 28 és két későbbi évére (1339, 1340) vonatkozóan fejeződött be. Ugyanakkor a feltárt 1301–1328 közötti időszak kapcsán már most hangsúlyt érdemel, hogy e perióduson kívül a teljes magyar történelemben nincs még egy nemzedéknyi életidőre kiterjedő kor, ahol a forrástól meg egyetlen feldolgozás lapjain – a kiadói törekvés szerint – hiánytalanul kézbe vehető. A feltáró munka jelenlegi üteme alapján jó remény van arra, hogy egy évtized távlatában egy második nemzedéknyi idő, azaz fél évszázadnyi magyar történelem megismerése kerül a legszilárdabb forrásalapokra. Vitathatatlan, hogy egy-egy eddig fel nem használt, az ismeretlenségből elevené tett iratinformáció már önmagában is újat adó érték. Ilyenek ezrével adódnak az *Anjou-kori oklevéltár* lapjain. Am az igazi új minőséget, a kimondhatatlanul fontos ér-

téket az a körülmény képviseli, hogy a történetkutatás immár egy hosszabb időtávban a teljes forrásbázis alapján vizsgálhatja összefüggései rendszerében az Anjou-kori Magyarország viszonyait. Meglehet, hogy az e célhoz elvezető kutatói eszközök, módszerek és technikák régiek, s az újszerűség számunkban némi fanyalgást is keltenek. Ám a korszerű és divatos történettudományi megközelítések alkalmazása előtt a magyar medievisztikában éppen azáltal nyílhatnak jó és biztos utak, ha a forráskutatók terén mielőbb megtörténik a sok halasztást szenvedett, nagyon is időszerűen előttünk álló feladatok elvégzése.

GYÓRFI SÁNDOR: KUN LÁSZLÓ